

ՅՈՒՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ
ÁJVÁZOVSZKI JÁNOS.

Néhány adat Ájvázovszki János életrajzához.

A hires festő Ájvázovszky Kosztántián János ősei török alattvalók voltak; de a mult században Törökországból kiköltöztek az Ájvázovszkiak és Galicziába mentek; Lemberg környékén most is élnek földbirtokos Ájvázovszkiak, kiknek ősapja Ausztria uralkodójától nemességét nyert. Festőnk apja még ifjú korában lakását áttette

Galicziából Moldva-Oláhországba, hol kereskedéssel foglalkozott. Jól beszélt örményül, magyarul, törökül, németül, zsidóul, cigányul; ezeken kívül beszélte a Duna-mel léki tartományok majdnem minden nyelvét. Azonban e tartományokat nem szerette, azért Krimiába ment és állandóan letelepedett Theodosiában. Itt 1812-ben, — midőn a kolera oly sok áldozatot szedett Theodosia lakosai közül — vagyonának nagyobb részét elvesztette.

Ájvázovszki Kosztántián János e városban született 1817. júl. 17-én. A Gondviselés úgy akarta, hogy a tengerpartján (Theodosia) lássa első ízben Isten szép kék egét az, ki idővel a világ legelső tengerfestője lett. Gyermekkorában Ájvázovszki szemei a tenger megmérhetlen téreit nézték, fülei a hullámcsapkodás előidézte hangokat hallották. Korán érzett magában hajlamot a festészet és zene iránt. Tíz éves korában már ecset volt kezé-

ben és vagy görög hősoket festett, vagy az 1828—1829-iki háború látképeit (Várna, Szilisztria) rajzolta. Egy ízben a gyermek Ájvázovszki, házuk külső falára egy katonát rajzolt természetes nagyságban. Az ügyes gyermeki kéz e találó szép művét tömegestül nézte a város lakosságának érdeklődő nagy része. A boldog apa ismerőseinek egyike Koch mérnök is csodálta a gyermek nem közönséges tehetségeit, azért ezt magához vette, hogy a mértani rajz elemeire tanítsa és megismertesse őt a láttan törvényeivel.

Ájvázovszki ekkor Theodosia községi iskolájának növendéke volt, hol az orosz nyelven kívül örményül és törökül is tanítottak. Szabad óráit a festészet- és zenére fordította. A gyermek éles hallérzéke segítségével könnyen megtartotta emlékezetében a helyi énekek dallamait, miket otthon nagy pontossággal ismételt gitárján. — Egyszer a polgárnagy Gáznácseév Ivánovics Sándor a tengerparton haladva Ájvázovszki házához közeledett; látott az ablakon ülve egy ifjú zenészt, ki gitáron játszott. Ájvázovszki megszegevelte magát és a gitárt háta mögé dugta; de Gáznácseév szépen kérte, hogy folytassa játékát. Ügyességeért megdicsérte. Így ismerkedett meg Ájvázovszki evvel a jólelkű emberrel, ki később sem felejtkezett meg róla.

Két hét mulva Koch elment Gáznácseévhez és megmutatta neki Ájvázovszki képeit. »Közelebbről szeretném őt ismerni.« — Másnap a fiú apjával és Kochchal a polgárnagyhoz ment, ki egy katulya festékekkel és néhány darab rajzpapírral ajándékozta meg a tehetséges fiút, aztán megismertette saját fiával, ki egykorú volt vele. Ettől az időtől kezdve nyitva állottak a szegény kis Ájvázovszki előtt a polgárnagy vendégszerető házának ajtai. 1830-ban Gáznácseév, ki Krimia kormányzója lett, Szimferápolba tette át lakását; de magával vitte Ájvázovszkit is, ki itt, a helybeli gymnasiumban tovább folytatta tanulmányait. Szimferápolban a Gáznácseév család ismerőseinek száma folyton folyvást szaporodott; e ház barátnöje volt Rosztopcsin gróf leánya: Feodorovna Natalia asszony is.

A fiatal Gáznácseév és Ájvázovszki minden vasárnap elmentek Feodorovna Natalia házához, mert egykorúak voltak ennek fiával Demitrievics Feodorral. Egy látogatás alkal-

mával Demitrievics arra kérte fiatal barátját Ájvázovszkit, hogy rajzolja le számára azokat a zsidókat, kik a szimferápoli zsinagógában épen imádkoztak. Megtette szívesen. A sikerült képet a fiú bevitte anyjához, kire a kis festő műve oly hatást gyakorolt, hogy azonnal így szólott: »Gondoskodni fogok ezen ifjú jövőjéről.« Nemsokára összecsomagolta Ájvázovszki képeit és Moszkvába küldötte azokat egy befolyásos ismerőséhez avval a kéréssel, hogy legyen a czár előtt a tehetséges ifjúnak szószólója. Doncsi a képeket átadta Volkonszki herczegnek, ki végre a maga útján azokat bemutatta Miklós czárnak. Ezen első kísérletek a czár, ki minden igazi tehetségnek pártfogója volt, tetszésével találkoztak; azért parancsot adott, hogy Ájvázovszkit vegyék fel a szépművészeti akadémiába. A költséget maga a czár fizette magán pénztárából. 1833 áug. 23-án lépett Ájvázovszki Szt-Pétervárott az akadémia növendékei közé. Itt szobát, ruhát és étket kapott. Aquarell (vifesték) képeinek eladásából pedig annyi gyűlt, mennyi elég volt az aprólékos kiadásokra. Ünnepnapokon el-ellátogatott Szuvárov-Remninkszki herczeg és Domilov Elek házához. Domilov fölötte szerette a festészetet. Képgyűjteményében Rembrant és más elsőrendű festők alkotásai voltak láthatók. Domilov minden utat-módot felhasznált arra, hogy Ájvázovszki tehetségeit kimívelje. Ennek házánál ismerkedett meg Ájvázovszki Montvinov gróffal és más előkelő egyéniségekkel. Mindenki szerette a csinos külsejű fiatal embert. A festészetben tanusított előmenetelével pedig az akadémia igazgatója Olenin is nagyon meg volt elégedve.

1835-ben Szt-Pétervárott tartozkódott egy Tanner Fülöp nevű jeles, de öntetsző francia festő, kit a saját érdemei vakká tettek. Hazájában folytonos egyenetlenkedésben élván ügytársaival, Oroszországba jött szerencsét próbálni. A szt-pétervári francia kolónia mindenütt terjesztette honfitársának híret úgy, hogy az eljutott Miklós czár fülébe is. Fogadtatás alkalmával a czár megparancsolta neki, hogy készítsen néhány tengerképet. Képei sokaknak tetszettek; egyes körökben a beszéd tárgyát egyedül képei képezték és ez nagy megtiszteltetés volt egy idegen festőre nézve.

Egy ízben a czár azt kérdi Olenintől, kivel épen Tanner képeiről beszélt: »Nincs az akadémia növendékei között egy olyan tehetséges ifjú, kinek Tanner a tengerfestészetből oktatást adhatna?« Olenin Ájvázovszkit ajánlotta. Tannernek azonban esze ágában sem volt, hogy tanítványát saját tudományára megtanítsa; azért vagy látképeket vagy festékeket készíttetett vele. . .

De Olenin meggyőződést akart szerezni arról, hogy mennyi előhaladást tett Ájvázovszki a festészet ezen ágában; azért megbizta, hogy e tárgyról: »Szélcsend a tengeren« a világiállítás számára képet készítsen. Ájvázovszki örömmel engedelmeskedett; azért oda hagyván Tannert visszatért az akadémiára és munkához látott. A kiállítás idejére elkészült a kép. A bírálók egyhangú véleménye szerint Ájvázovszki nyerte el az első ezüst-érmét és képe felfüggesztetett az akadémia falára. A látogatók nagy tömege sokáig nézegette e képet — oly szép volt az; a közönség pedig meleg rokonszenvet tanusított a fiatal festő iránt, ki tagadhatlan jelét adta tehetségének.

Ájvázovszki győzelmének híre gyorsan terjedt, eljutott az Tanner fülébe is; de a francia festő barátai helytelenítették a tanítvány eljárását, ki tanárával szemben lépett ki a versenyterre. A felbőszült Tanner — kinek büszkesége meg volt sértve — a czárhoz futott, ki a várostól távol nyaralójában tartozkodott. A festő háládatlan(?) tanítványát, ki engedélye nélkül állította ki képét — panaszkolta be. A czár pártfogolta ugyan a szépművészetet és az új tehetségeket, de a jelen esetben úgy találta, hogy a tisztelet, melylyel előljáróink iránt tartozunk, sértetett meg — azért megneheztelt Ájvázovszkira. Pedig Ájvázovszki bűne épen az volt, hogy engedelmeskedett az akadémiai elnök parancsának. De erről a czárt Tanner, ki meg volt győződve arról, hogy tanítványában igazi tehetség lakozik — nem informálta, hanem a maga előnyére mélyen hallgatott. Erre a czár Volkonszki herczegnek azt parancsolta, »hogy menjen az akadémiára és vegye ki a kiállitásból Ájvázovszki képét.« A parancs teljesítettett. — Az irigy Tanner két hét múlva meglátogatta a kiállitást; de az akadémia növendékei, kik mondott nemtelen eljárása miatt el-

lenséges indulattal viseltettek iránta, fütytyel és éktelen szavakkal fogadták. Elfutott a kiállításról; de nem ment el újra panaszsra.

Lehetetlen a fájdalmat, mit Ájvázovszki szívében érzett, leírni. Azt hitte, hogy jövője tönkre van téve. Zsugovszki a költő, ki Sándor czárt az orosz irodalomra tanította, intézte hozzája az első vigasztaló szavakat és további munkásságra buzdította. Azután Grigor Iván, a felejthetetlen orosz meseíró látogatta meg őt. »Jer közelebb kedvesem — szólott hozzá édes hangon — és megcsókolta homlokát. — Mi az barátom! megsértett a francia? Ne busulj, majd Isten jóvá tesz mindent.« E vigasztaló szavak enyhítették ugyan fájdalmát; de azért reája nehezedett még az uralkodó haragja úgy, hogy még Olenin se merészelt a czár előtt szószólója lenni.

De a körülmények rövid idő múlva Ájvázovszki javára változtak! A vakmerő Tanner, ki az udvar jelentékeny embereivel is összezörrent, szokatlan magaviseletéért kiüzetett Oroszországból; az akadémia egyik tanszékére pedig Záuervejt tanár hivatott meg, ki nemcsak a főherczegek és főherczegnők rajztanára volt, hanem szép hadi látképeiért Miklós czár különös kegyében is állott. Záuervejt nagyon szerette Ájvázovszkit.

1836. év márcz. egyik napján rajz-óra után Záuervejt a palota azon termében találkozott a czárral, mely Tanner képeivel volt ékesítve. A czár szívesen fogadván a tanár üdvözlését megállott egy kép előtt, melynek alakjairól szigorú kritikát mondott; de nyomban reá megdicsérte ugyanazon festőnek egy más képét. Helyeselve a czár véleményét, tisztelettel azt jegyzé meg Záuervejt tanár, hogy »a mi festőkben: Ájvázovszkiban is van annyi ügyesség.« — Erre az uralkodó arczán alig észrevehető felhőcske tünt fel és kék szemeiből hirtelen harag csillámlott ki; de azért a félelmetlen nemes Záuervejt így folytatta:

— Habár Tanner úgy szólott Ájvázovszkiról, mint háládatlan emberről és azt elég sötét színekkel festette; de azért mi, akadémiai tanárok, részrehajlatlan, igaz ítéletet mondunk növendékeinkről. — A czár kegyes mosolya felbátorítá a tanárt, ki most már a történt dolgról nemcsak teljes

felvilágosítást nyújtott az uralkodónak, hanem igen elismerőleg szólt Ajvázovszki tehetségeiről.

— Miért nem mondotta ezt nekem elébb? — jegyzé meg a csár.

— Fölség — válaszolt alázatteljesen Záuervejt — zivatar idején nem tanácsos kis csolnakokkal közeledni a nagy hajókhoz, melyek ezer meg ezer ágyúval vannak felfegyverkezve. . . . de csendes időben lehet. . . .

— Ön mindig mesét mond — jegyzé meg a csár nevetve. — Hol van Ajvázovszki?

— Az akadémián van Fölség!

— Holnap mutassa be nekem azon képet, mi kivételt a kiállításból — végzé szavát Miklós csár és elbocsátotta Záuervejtet.

Záuervejt sikeres közbenjárása után örömmel nyitott be tanítványához: Mária Nikulajevna főhercegnőhez . . . és szívesen beszélte el, hogy miként fordult a csár könyörülete ismét Ajvázovszki felé. . .

Másnap elvitték Ajvázovszki képét a téli palotába.

A czárt, ki műértő volt, nagyon meglepte a kép; azért nemcsak 1000 rubel ajándékot adott a festőnek, hanem még utitársúl is rendelte Nikolaévics Konstantin főherczeg mellé, ki éppen akkor készült tengeri útra.

E percztől kezdve akadálytalanul haladt előre Ajvázovszki pályáján, mely hervadhatlan babérokat szerzett annak, kit Európa a világ első tengerfestőjének tart. *)

Szongott Kristóf.

*) Ajvázovszki képei-, kitüntetéséről és jubileumáról l. az »Armenia« I. kötet 32, 319, 378, — a II. köt. 28, — a III. köt. 30, 64, 93, 301, — a IV. köt. 351 és az V. köt. (1891. évfolyam) 75. lapját.

Az örmények Törökországban. ¹⁾

I.

Arablás és gyilkolás évek óta napirenden van Török-Örményországban. A lakosság minden pillanatban szemben áll avval a veszélylyel, hogy elvesziti vagyonát, nőt és gyermekeket s életét. Gátolva van vallásának szabad gyakorlásában, nem látogathatja háborítlanul templomait. Ha vagyont szerzett, nem örülhet annak; mert nem tudja, meddig nevezheti magáénak. Ma gazdag, gyönyörködik gyermekeiben, becsülik és szeretik, — s holnap már nincs semmije és senkije. Másutt is érhetnek bárkit a sorsnak csapásai; ámde Török-Örményországban rablóknak és gyilkosoknak keze semmisítik meg könyörtelenül, igen sok esetben minden megtorlás nélkül embertársaiknak javait s életét. Hogy csak egy példát emeljünk ki a számtalan közül, Mussa-bey kurd főnök egész sorát az örmény falvaknak égette fel, templomokat és házakat rombolt szét, mindenféle erőszakosságot és gyilkosságokat követett el, — és a török bíróságok teljesen felmentették, és ámbár Anglia is követelte, hogy méltó büntetésben részesüljön, mégis ott éli világát ez idő szerint a szultán palotájában, a konstantinápolyi Jildiz-kioszkban.

A törökországi keresztény örmények gyászos sorsa már régebben magára vonta Európa figyelmét s arra indította 1878-ban a berlini kongresszust, hogy az örmény kérdésnek szentelje a békeszerződés hatvanegyedik cikkelyét, melynek alapján a török kormánynak reformálnia kellett volna az örmény viszonyokat s erről évenként számot adnia az európai hatalmasságoknak. Hasztalan várja azonban az örmény lakosság helyzetének javítását, családi nyu-

¹⁾ Dr. Barchudárián János örmény tudós felolvasása a thüringiai földrajzi társaságnak egyik közelebbi ülésén. Das Ausland, Stuttgart, 1891, már. 15 és 22. sz. — V. ö. továbbá a »törökországi örményekről s a szomszéd népekről« Marseillen M. A. írói névjelzéssel a mult évben örmény nyelven megjelent tanulmányt és dr. O. Heyfelder »Die Armenier und ihre Zukunft« cz. cikkét. (Deutsche Rundschau, 1890, 8 Heft.)

galmának biztosítását; az ifjú örmény nők ma is sok helyütt férfi ruhában kénytelenek járni, hogy kikerülhessék a a háremekbe való elhurczoltatást. A török kormány vonakodik eleget tenni a berlini szerződésnek s az európai hatalmak sürgetésére azt szokta válaszul adni, hogy az örményeknek egyáltalán semmi okuk sincs a panaszra, hogy a helyzetök teljesen kielégítő, hogy autonomiára nem is gondolhatni, mert a számuk igen csekély, sőt a sajátképeni Örményországban ugy szólva nincsenek is örmények s e nép szétszórt maradványai — elenyészőleg kevés számmal — a városokban élnek.

Ez a nyilvánvaló eltagadása a tényeknek még nem a legnagyobb baj az örményekre nézve. A mióta tapasztalta a török kormány, hogy célta ér mentegetőzéseivel s hogy Európa hitelt ad igazságtalan állításainak, föltette magában, hogy mindenféle uton-módon csökkenteni fogja az örmény lakosság számát. S ez a terve bizonyos mértékig sikerült is, a miben nagy része van a kurdok naponként ismétlődő rablásainak és pusztításainak.

Az európai tudósok és utazók, Elysée Reclus, Wunsch, Theophile Deyrolle, Mostras, Knapp, Vámbéry Southgate és mások igen csekélynek tüntetik fel az örmények számát. Azonban nem egy ellenmondással s nem kevés tévedéssel találkozunk munkáikban. A minek oka egyfelől az, hogy nem ismerik eléggé az örmény viszonyokat, melyek a népesség megállapítását lehetővé tennék, másfelől a török kormánynak említettük politikája. Felületes statisztikai összeállításokat készítettett ugyan a kormány is, de azok el vannak temetve a hivatalok iratcsomóiban. Az örmény patriarchatus is kezdeményezett egy évtizeddel ezelőtt pontos összeírást, de a török kormány ellenséges magatartása nem engedte meg annak ismétlését.

Elysée Reclus, a hírneves francia geographus az örmények számát Ván tartományban 30.000-re és Musban 15.000-re teszi, holott a konstantinápolyi örmény patriarchatus statisztikája szerint az előbbeni tartományban 190.000, az utóbbiban 130.000 örmény él. Erzerumról azt állítja, hogy 20.000 örmény lakik falai közt, holott tényleg, a patriarchatus statisztikája szerint s az egyházi

adó alapján 80.000-re megy az ottani örmények száma. Mostras szerint Bitlisben 15.000 főnyi a lakosság, míg Deyrolle körülbelül 20.000 lélekszámról (4000 házról) és Knapp¹⁾ 30.000-ról beszél. Ván lakósainak számát Southgate kétezer örmény s ötezer mohammedan családra, a Missionary Herald 4500 keresztény s 2500 mohammedan házra, Deyrolle pedig 12—15.000 lélekre becsüli. Egyikök sem volt abban a helyzetben, hogy pontos adatokat gyűjthessen oly vidékeken, hol még a bensülötték élete sincs biztonságban,²⁾ s hol politikai tekintetek is gátot vetnek az igazság kiderítése elé.

A lélekszámot többen az utazók közül a házak számához képest állapítják meg, a mi szintén nagy tévedésekhez vezet. Az idegen nem tudja, hogy az örmények manapság is ragaszkodnak régi patriarchalis szokásaikhoz, s hogy a testvérek családjaikkal, az apával, unokákkal s dédunokákkal egy fedél alatt élnek. Török-Örményországban nem ritka a 20—25 tagú család; vannak 40 tagúak is s alig van olyan, melynek hétnél kevesebb tagja lenne. Viszont a mohammedan családban, a soknejség miatt, két fivér soha nem lakhatik együtt s a családtagok száma átlag négynél nem nagyobb. Ily körülmények közt a házak megszámlálásáról nem lehet megbízható statisztikát csinálni. Míg a kurdoknak az a fő törekvésük, hogy minél nagyobb nyájuk s minél több majorságuk legyen, az örmény apa lehetőleg sok gyermeket óhajt maga körül látni. Az örményekről s a szomszéd népekről Marseilleben nemrég megjelent munka felemlíti, hogy Hájocz Czor községben egy örmény apának 18 gyermeke él, a kik közül többen már házasságra is léptek, s hogy egy másik faluban egy hetven éves asszony 45 lélekből álló családnak a feje.

Törökország lakósainak száma általában nem szaporodik, hanem különösen a gyakori éhínség s a ragályos járványok következtében folyton fogy. Ehhez járul, hogy a

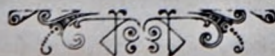
¹⁾ Missionary Herald, Boston, 1873. Jul, 210 l.

²⁾ Nem ok nélkül mondja Häckel, hogy »az utazás Kis-Ázsia kultiválatlan belsejében több nehézséggel jár, mint Ausztráliának vagy Áfrikának legtöbb vidékén.«

törökök sok helyütt felhagynak a mezei munkával s a nagyobb városokba költöznek, a mi szintén nem csekély befolyással van a népesedési viszonyokra. A mi különösen a lakosság keresztény részét illeti, a barbar állapotok folytán mindinkább terjedő kivándorlás jelentékenyen apasztja ennek a számát is. 1828-ban Erzerumból egy éjjel 40.000 örmény költözött ki. A legutóbbi orosz-török hadjárat után Achbak, Áláskert és Mokáz tartományokban több mint százötven falu lett lakatlanná s csak Áláskertet 3000 család hagyta el, melynek nagy része útközben betegségeknek s éhínségnek esett áldozatul. Chisan tartományból egy éjjel negyven falunak örmény lakossága költözött ki, a kurdoknak hagyván martalékul házait és földjeit. Husz év alatt, 1858-tól 1878-ig Ván tartományban 2840 háznak három negyedrésze elpusztult s 61 templomot felégették a kurdok. Az örmény patriarchatus statisztikájából kitűnik, hogy Konstantinápolyban 30.000 örmény él feleség és gyermekek nélkül s nem kevesebb mint 5000 törökországi örmény Tiflisben, Batumban és Potiban foglakozik munkával. Ezek a szerencsétlen emberek igen gyakran távol családjuktól a legnagyobb szegénységben halnak el, vagy mint koldusok térnek haza. Ván és Mus közt az idegen több oly falut talál, a melyekben csakis asszonyok és gyermekek láthatók, de egyetlen felnőtt férfi sincs. E falvak férfi lakossága Konstantinápolyban s Transkaukaziában elszéledve véres verejtékével keresi meg mindennapi kenyerét.

Az egész ozman birodalom lakosságának ez idő szerinti lélekszáma 23 millióra tehető, a melyből $4\frac{1}{2}$ millió Európában, 1 millió Afrikában és 18 millió Ázsiában él. Az »örményekről s a szomszéd népekről,« szóló fennebb említettük munka adataiból s az örmény patriarchatus statisztikájából kitűnik, hogy ebből a mintegy husz különböző nép faj közt megoszló lakosságból nem kevesebb, mint 3.500.000 esik az örményekre.

Dr. Molnár Antal.

Viszhang Kuun Géza gróf cikkeire.¹⁾

Kuun Géza gróf, a »Codex Cumanicus« tudós kiadója, két ízben szólalt meg már az »Armenia« magyar-örmény havi szemlének hasábjain, elsőbb »az új-perzsa nyelv birtokragjairól« (A IV 97—100), majd »az új-perzsa nyelv tulajdonító s tárgyi ragjairól« (A V 104—107) írott valóban nagyérdékű közleményeivel gazdagítván irodalmunkat. Mindkét kérdéssel Müller Frigyes, a híres bécsi egyetemi tanár és ismert örménytudós — nekem régi jóakaróm — szintén foglalkozott már »Erânica« című értekezésében (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Bd. 66, Jahrg. 1870, p. 367).

Az első cikkben a nemes gróf azt állítja, hogy az új-perzsa nyelv birtokos személyragjai török befolyást árulnak el: maguk az új-perzsa birtokos személyragok ugyan nem kölcsönöztek, de a birtokos személyragozás a török nyelvszellem érvényesülése az új-perzsa nyelvben.

»Tudvalevő dolog« — mondja a cikkíró, — »hogy a turáni s eráni nyelvek, ott a hol összetalálkoztak s hosszas időn át egymás mellett gyakorlatban voltak, egymásra kölcsönösen hatottak is, a mi nem is lehetett másképen. Erről a hatásról röviden szóltam a »Codex Cumanicus« bevezetésében. A török nyelvnek egy ilyen hatását láttam az új-perzsa nyelv birtokragozásában.«

A mi Kuun Géza gróf állításának történeti hátterét, az iráni és turáni népek érintkezését illeti, egyszerűen Brunnhofer »Iran und Turan« című könyvére utalunk, (Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft. V. Iran und Turan. Historisch-geographische und ethnologische Untersuchungen über den ältesten Schauplatz der indischen Urgeschichte. Leipzig 1889),

¹⁾ Az »Armenia« szerkesztőjét üdvözli ez új, a régihez rokon téren a cikkíró.

ki az indogermánok legrégebb nyelv emlékében, a Rigvedában is felismerni véli az óind népnek iráni és turáni népekkel való szoros érintkezését. Nem teszek kifogást részemről a turániak és perzsák történeti érintkezése ellen, főleg ha a perzsa történet újabb fejleményeiről van szó, hiszen Firdusi is a gaznevida Mahmud szultán udvarában költött, ki pedig a török Sebuktegin fia volt (Brunnhofér XII). Azt is elismerem, hogy a birtokos személyragozásban az új-perzsa nyelv tökéletesen úgy jár el, mint a török nyelvek és a magyar nyelv.

Müller Frigyes »Erânica« i. h. Pronomen czim alatt következőleg tárgyalja azokat a kérdéseket, melyekkel Kuun gróf két czikkében foglalkozik:

»Az új-perzsa irodalmi nyelvben a személyes névmásnak — a genitivust kivéve — minden más casualakja kiveszett, s ennél fogva benne éppen úgy, mint a nevek többesszámában, a genitivus lép a többi esetek helyébe is. Az új alakoknak a régiekhez való viszonya a következő:

		<i>Avesta</i>	<i>O-perzsa</i>	<i>Új-perzsa</i>
egyes sz.	1 szem.	mana,	manâ,	man.
többes sz.	1 szem.	ahmâkēm,	amâkham,	mâ.
egyes sz.	2 szem.	tava	—	tô.
többes sz.	2 szem.	yûsmâkēm	—	šumâ.

Ezek a tövek, valamint a többi névmási tövek is, aztán úgy kezeltetnek, mint minden más névszótó.

Figyelemre méltók az új-perzsa személyes névmási ragok, melyek nemcsak a névszóhoz, hol genitivusban állóknak tekintendők, hanem az ígéhez is, mint accusativus- és dativus jelölők, ragasztatnak, pl. pidar-*at* »atyá-d,« didam-*at* »látalak t. i. tóged,« dâdam-*at* »adtam neked.«

Egyesszámú alakjaik:

1 szem.	- a m
2 szem.	- a t
3 szem.	- a š

az ó-perzsa enklitikus alakokból:

1 szem. ma iy (Gen. Dat.), ma (Acc.)

2 szem. ta iy (Gen. Dat.), valószínűleg thu va (Acc.)

3 szem. sa iy (Gen. Dat.), sim (Acc.)

keletkeztek a szóvégi törvények szerint.

A többes alakok pedig:

1 szem. m ân

2 szem. t ân

3 szem. s ân

csakis mint anorganicus, a névszók analogiájára az egyes-számú alakokból keletkezett képzések foghatók fel, mire már olyan alakokkal, melyekre vonatkoznak, legtöbbszörre az úgynevezett idáfath segítségével eszközölt összekötésük is rámutat.

Hogy azonban az enklitikus alakoknak formális raggokká való képződése valószínűleg csak a szomszéd sémi nyelvek befolyása folytán jött létre, ez már a hangsúly helyéből is következik, mely (az aorist alakjainak kivételével) a ragot megelőző szótagon van, pl. pidár-am, pidár-at, pidár-aš, pidár-mân, vagy pidár-i-mân, pidár-tân vagy pidár-i-tân, pidár-sân vagy pidár-i-sân, bînám-at, ellenben didam-at.*

Már az idézetből kiderült, hogy míg Kuun a tárgyalt személyragokat török befolyásra vezet vissza, addig Müller a szomszéd sémi nyelvek befolyására gondol.

Ezzel szemben állana a harmadik lehetőség, mely így volna formulázható:

Az új-perzsa személyragok az ó-perzsa enklitikus alakokból a szóvégi törvények szerint keletkeztek, tehát török vagy sémi befolyás nélkül is azzá kellett válniok, a mik. Én Kuun és Müller véleményeivel szemben kénytelen vagyok emez éppen Müllerből vett motívumra, a szóvégi törvényekre¹⁾ hivatkozva a személyes névmási ragok keletkezé-

¹⁾ A kérdés ez oldalát itt természetesen nem tárgyalhatom, de figyelmeztetem az érdeklődőt Müller szóban forgó értekezésének kezdetére: *Erânica. I. Das Auslaut- und Betonungsgesetz des Neupersischen. p. 361—369.*

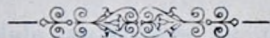
sénél minden idegen befolyást kizártnak tekinteni. Hangsúly nincs rajtuk éppen azért, mert enklitikumok.

Eleget akarunk tenni Kuun gróf a kérdés megvitatását czélzó ohajtásának (A IV 100) »*még pedig tekintettel az örmény nyelvre is.*«

Hasonló birtokos személyragok, mint az új-perzsában, magyarban stb. az új-örményben is vannak: արքա hájr-sz atyá-m, արքա hájr-t atyá-d, (իրեն) արքա hájr-ě aty-ja.

Ez azonban megint nincs semmi összefüggésben az új-perzsával. Az örmény különben sem iráni nyelv, hanem büszkén sorakozik az árja nyelv-ág (=ind, iráni) mellé az indogermán nyelvek sorában.¹⁾

Dr. Patrubány Lukács.

Erzsébetváros hatósági rendeleteiből.

II.

Az öltözeteket illetőleg a férfiak úgy, mint a nők, a fiatalok úgy, mint a leányok, kik e városban tartozkódnak, az alulírt pontoknak engedelmeskedjenek és azok szerint cselekedjenek.

1. Semmiféle arany szövetű öltözet ne legyen a mi polgárainkon, se ezen városban, se ennek környékén, se ezen országban, se más országban. Ne készítsenek e szövetből se mentét, se szoknyát, se kötényt, se örmény, se magyar viselethez tartozó mellényt, se vállfűzöt.

¹⁾ V. ö. Hübschmann, Über die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen (Kuhn, Zeitschrift für die vergleichende Sprachforschung XXIII 5 s köv. ok.) továbbá Brugmann Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Altarmenischen, Altgriechischen, Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen. I. Einleitung und Lautlehre. Strassburg, 1886 p. 3, Brugmann Károly az újgrammaticusok egyik főképviselője, a híres Curtius György utódja a lipcsei egyetemen.

2. Semmiféle ruhaneműn ne legyen ezüst vagy arany ékszer, se kötés, se csipke, se paszomány, se rojt, se bármi névvel nevezendő arany vagy ezüst cifraszág, se a mentén, se a szoknyán, se a kötényen, se az örmény, se a magyar divatú mellényen, se a vállfűzőn; de meg van engedve az arany vagy ezüst zsinor és szarkaláb viselése; a zsinórt azonban úgy viseljék, mint a hogy most szokásban van. A zsinorból készült és megfelelő rojttal ellátott szarkaláb, melyen vitézkötés nem lehet, lehet az eddiginél valamivel hosszabb is. Ezt is csak az asszonyok viselhetik, de a férfiaknak nem szabad ezt viselniök; mivel a fejkötőről kell megismerni, hogy szabadok. ¹⁾

3. Az arannyal és ezüsttel himzett vőlegényi zsebkendők és nyakkendők használata tiltva van, ezeket tehát nem szabad használni. Hasonlólag nem szabad arany vagy ezüst himzéssel ellátott abroszokat, párnahéjakat, lepedőket használni.

4. Valamint a nők, úgy a leányok sem viselhetnek aranyos és ezüstös topánkákat, vagy selyem harisnyákat.

5. Hasonlóképen se a férfiak, se a nők ruháján ne találtassék se arany, se ezüst, se selyem krepin; mert tiltva van még az ezüst, arany, vagy selyem szállal való varrás ir.

6. Sodronymívű és aranyszáלבól kötött gombokat az öltönyökre sem a férfiak, sem a nők nem tehetnek; arany vagy ezüst zsinoros csizmákat sem szabad viselni.

7. Mindenki azt a fehéreneműt, mi már készletben van, használhatja békével, míg azok elszakadnak. De mostantól fogva nem szabad az inggallérokat arany fonallal csinálni; azonban az ing-előt és ing-fodort lehet arany szállal himezni.

8. Mindenki azt a paplant használhatja békével, melyene van; de mától fogva nem szabad arany szövettől, bársonyból, damaszból, brokátból²⁾ és gázból papiant ké-

¹⁾ Ugy látom, hogy nem a határozat hiányos, hanem a jegyzőkönyvi másolat a hibás. Véleményem szerint a rendelet ezen részének értelme következő: A szarkalábot az asszonyok viselhetik, de a leányok nem; mivel a fejkötőről lehet felismerni azt, hogy kik a szabadok.

²⁾ Himzett szövet, arany-ezüst virágú kelme.

szittetni. Hasonlóképen a völegényi ing se legyen ezüst vagy arany szállal varrva. Ha megtudódik, hogy valaki a fennirt szövetek valamelyikéből magának paplant varratott, meg fog birságotlatni.

9. Elhatározottat, hogy a mai naptól kezdve az asztalon semmiféle menyasszonyi hozomány *alika* ne legyen. Ezentúl se a völegény a menyasszonynak, se a menyasszony a völegénynek asztali ajándékot ne küldjön. A völegény egyedül öltözzék fel és ne öltöztessék őt a fiatalok.

Ez a tekintetes város határozata, a mit leirt kilencz pontban; és kívánja, hogy e pontokat — Isten segédelmével — megtartsa mindenki; reméli is, hogy a boldogságos Szűz-Mária közbenjárása mellett mindenki e pontokat megtartja.

De ha találatnék olyan kemény fejű tekintetes úr, vagy polgár, különösen azon urak közt, a kik ezen határozat hozatalnál jelen voltak — a ki lábbal akarná ezen pontokat tapatni és engedetlenségből vagy ellenzésből ezen határozatot megsemmisíteni, az olyant a tek. tanács Jézus Krisztus rettenetes ítéletére bizza, hogy számoljon vele; de ezen lelki büntetéstől ő maga az Úr Krisztus mentsen meg mindnyájunkat. Az olyan azonban, ki ezen iszonyatos ítélettől nem félne és az ő megkövesedett szive után járván, a közönségnek kárát kívánná, testi büntetéssel is meg fog büntettetni, huszonnégy (24) aranyat fog birságként fizetni, mely birság négy részre fog osztatni; az egyik rész az egyházé, a másik a tek. tanácsé, a harmadik a tekint. társulat ládájáé, a negyedik az alább jegyzett igazgatóságé lesz. Ezen ügyre nézve felügyelőkül a tek. város kinevezte tekint. Ötvös János urat, Issekutz Vártán fiát Auxendet, Unánián Thorosz urat, Issekutz Vártán fiát Chëndánoszt és kezökbe tette a fentirt hatalmat, hogy azokat, kik ezen határozat ellen cselekednének, birságotlják meg a fenn említett összegig.

Miután a tek. tanács látja, hogy — ugy hamarjában és kiváltképen az ünnepnapok előtt — a tisztelt polgárok nem képesek — mert nincs idejük sem a férfiaknak, sem

az asszonyoknak, sem a fiataloknak, sem a leányoknak — ruháikat ezen megállapított szabályok szerint elkészíttetni és átváltoztatni; azért a tek. tanácsosok a közönségnek időhaladékot adnak még a bekövetkező farsangi napokra is, t. i. hamvazó szeredáig, hogy mindenki öltözetét a tek. város parancsolatja szerint elkészíthesse úgy, a hogy az őt megilleti. Ezen a farsangon tehát mindenki ruhaneműit úgy használhatja, a mint vannak, azonban köteles minden családfő saját házában mindenféle ruhaneműről, legyen az akár férfi, akár női öltözet — az aranyat, ezüstöt lebontani; szóval a megállapított határidőn túl se új, se régi ruhán arany-ezüst ne találtassék. Arról az engedetlenkedőről pedig, ki a parancs ellenére a farsang ideje alatt ruháit át nem változtatván a jövő hamvazó szerdán ezüst és arany ékességekkel menne templomba, a tekint. felügyelő urak a tek. tanács által nekiök adott hatalomnál fogva a kiállított város szolgák által az ilyen ékes ruhát le fogják huzni. Az ilyen tehát nemcsak szégyent fog vallani, hanem még meg fog birságoltatni is a fent meghatározott összegig. Lehet, hogy lesz a polgárság között olyan is, ki azt fogja hinni, hogy ha engedetlenségéért egyszer megbüntettette, akkor szabad neki bármilyen ruhát viselnie, — azért kijelentjük, hogy az engedetlen annyiszor fog megbirságoltatni, a hány ízben vét e határozat ellen. Ezért értécsökre adják ezt a tekintetes tanácsosok a tisztelt polgároknak, hogy senki se mentegethesse magát avval, hogy nem ismerte a határozatot.

Nagyobb megerősítés végett aláírták: főt. P. Chén-gánosz Mennász, a tekint. bíró ur és a tek. tanácsos urak, a tek. társulat főnöke és tagjai; egyszersmind a tek. város pecsétjével is ellátatott, hogy mindig változatlanul maradjon.

Kelt üdvösségünk 1751-ik évében deczemb. 28-án, Erdélyben, Erzsébet örmények városában.

Azt, hogy a felügyelőség miként és milyen szigorral járt el tisztjében, a tisztelt olvasó látta már az »Armeniá«-ban (1891. évfolyam, 123 lap). Ott folyóiratunk 16 esetet hozott fel és nemcsak a megbirságolt egyének neveiről tett említést, hanem szólott a büntetés mennyiségéről is;

midőn még azt jegyzem meg, hogy a felügyelőség azok közül, kik nem tartották meg a rendeletet, egyet sem büntetett meg 24 arannyal, — kiegészitem a közölt névsort még öt eset felemlítésével, miket Dániel Ámirá tanácsos jegyzeteiből (pro futura memoria ad Archivum) veszek át:

1. Thorosz Szárkisz felesége, mivel aranszállal himzett kézelőt viselt, 3 frt. büntetést fizetett.

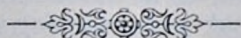
2. Néhai Ámirá Lukács felesége selyemmel varrt kézelőért 3 frttal birságoltatott.

3. Néhai Chêngánosz Hánkó felesége, ki selyem fonallal himzett kesztyűt használt, 2 frt 38 kr. büntetést fizetett.

4. Néhai Chêngánosz Luszig családja — Thorosz Lukács urékhoz küldött nászsüteményért fizetett 2 frt 38 krt.

5. Lázár ur fia, ki arany sujtásos nadrágot viselt (habár a sujtás megfordítva volt) 2 frt. 38 kr. birságot fizetett.

Govrik Gergely.

Ászvádur.*)

(Elbeszélés az erdélyi örmény életből.)

I.

A kis ember haragos volt.

Félig délre járt az idő és mindössze csak egynehány mustra-néző paraszt állított be a Püspöksüveg-be. Pedig hetivásár volt és a Püspöksüveg az Ászvádur boltja. S ez sokat jelentett.

A hetivásáros parasztok nagy része nála hagyogatta összekuporgatott filléreit, kiknek csak úgy ontotta a sok apróságot, mi konyhához, czifraságra vagy háztűzhez kellett. A kicsike polczok gazdagon megrakva, egyik holmi a másik hátát lapította. De Ászvádur ügyes volt és úgy

*) Szerzőnek ez elbeszélése, közelebbről jelenik meg a konstantinápolyi »Árevelk« című lapban, Cselingárián örmény fordításában.

bánt az összedugott portékával, mint egy mester, a ki könnyen kezeli szerszámját. A falusi oláhok »hárníyk Ászvádur«-nak hívták, míg a városi nép ördögös kezűnek nevezte el, szapora munkája miatt.

Még uri nép is járta a Püspöksüveg-et, holott alig volt egypár lépés az egész lyuk.

Tréfából aztán azt mondogatták, hogy Ászvádurnál még »jó kedvet« is árulnak.

Nem is volt annyi kávészem a boltjában, mint a hány irigye volt.

Ászvádur nem nyugtalankodott miattuk.

Ha azonban ugy egyedül volt a boltban, odament az ajtószöglet mellett álló kis íróasztalhoz, előhuzta annak egyik rekeszéből a berámázott szent Antal-képet, megcsókolta párszor az áhitatos arcú szentet s a mint hosszan nézte, — köszönte, újra kérte segítő malasztját.

II.

Gyerekníki kis ember volt.

Sűrű fekete haja fél homlokát eltakarta, mitől alig választotta el valami szétágazó, nagy szemöldökeit. Piros, élénk arczát benötte a buja fekete szakáll, mit üres ültében kékes-vöröses kezeivel borzolgatott. Szemeiből becsületes jóság nézett ki; mikor nevetett, csunya arcza egészen átváltozott s fénylő szemei egy nyugodt lélek tisztaságát tükrözték vissza.

Apjáról, anyjáról csak az öreg Mánuság nénitől hallott valamit, ki könyörületből vette magához árvaságában s hosszú napok alatt nehéz vesződéssel varrogatott pipereholmikkal küldözgette lutrizni házról-házra a városban, hogy megérdemelje a szükös falatokat, miket az öreg Mánuság összeszerezhetett. Egy alkonyattájban aztán az öreg Mánuság leesett a füstös házpadlás lajtorjájáról és Ászvádur . . . . sorba járta az öreg asszony ismerőseit és azok lutrizszámok helyett temetési költségre adtak össze pár forintot, miért aztán ráhantolták Mánuságra az agyagos földet és — Ászvádur egyedül állott a világban. . . .

Harmadnapra már a Hekiát Kirkor boltjában róttá az árúasztalt s emelgette vézna karjaival a portékás ládákat.

Hekiát Kirkor olyan megszólott, prédagazda volt, ki nek a boltját, a »Püspöksüveg«-et, csak véletlen szerencse tartotta fenn. Ha csak tehetne, otthagya a boltot, és a — vásár után — tétlenkedő kikicsárokkal¹⁾ ült össze kártyázni.

Néha késő éjszakákon került haza, s ilyenkor Ászvádur zárt boltot és számolt az egész napi keresményről.

Ászvádur ilyenkor, — nehogy észrevegyék, — félve siratta a Hekiát Kirkor feleségét, a kit sohse ismert, és szánta gazdáját.

De Hekiát hiába ígerte. Megmaradt a réginek. Fogadása csak kiejtett szó volt, és újra kerülni kezdette a templomot, meg-megszökött a boltból, hogy rossz véreére hallgatva kártyázzék és dorbézoljon. Idővel Ászvádur végezte a »Püspöksüveg« dolgait. Öregbedett a jártassága, s megszokta mindenki az ő sürgő-forgó alakját látni az árúasztal mellett. Néha benézett a boltba nyíló szoba ajtaján Nánikóhoz, és kiadogatott egyetmást a ház szükségére. Egy Anna-napon pedig együtt küldtek a barátokhoz²⁾ két nagy viaszgyertyát kék pántlikával, hogy a Hekiát Kirkor feleségének lelkiüdvéért gyujtsák fel a szent Anna oltárán.

A haladó évek, mit se változva a Hekiát Kirkor szokásán, vitték előre az Ászvádur szerencséjét.

Az egyik Antal-napi vásár, ez idő tájban, nagy gyászt hozott a Püspöksüveg-re. Kora reggel Hekiát Kirkort vérben ázva, halva hozta haza két városi strázsa.

A Kövecses-ben kártyázott jómodú vidéki paraszttal és elveszítette minden pénzét. Dühében összeveszett velük s egy kést kapott fel rájuk az asztról, mire egyik paraszt kaczával felhasította a torkát.

Mikor a két strázsa ölbe véve haza indult vele, már túl volt az életen.

A strázsák jajveszékelésére, — melylyel a kora hajnal csöndjét zajolták fel, — sorba nyiltak útczahosszat a há-

¹⁾ Sátoros szatócsok.

²⁾ A Szt-Ferenczrendiek temploma.

zak ablakai s álmos arcú emberek rémülve futottak azoktól vissza.

Egy tartós susogás futott végig a városon:

— Hekiát Kirkort megölték a Kövecsesben.

III.

Egy faggyúgyertya pislogott a kendermaggal töltött bádogg félkupásban. Ugy bele volt szurva. A lámpákat kioltotta Ászvádur.

Elővette a szent Antal képét, valami imádságot mormolt hozzá örményül, megcsókolta párszor s keresztet vetve, feltette sapkáját.

Behuzta a vasasajtót, ráfordította a zuzmarás zárra a kulcsot s a szobaajtónak tartott.

Belépett a szobába.

A Hekiát Kirkor Nánikója az asztal előtt ülve, imádságát végzé.

Szép volt, mint egy fakadó virág.

Az ifjúság már magában is szépség, de Nánikó meszteri ecsetre való keleties szépség volt. Mikor észrevette Ászvádurt, hozzásietett s karját gyöngéden vállára téve, kérdé:

— Fáradt vagy, ugy-e, jó Ászvádur?

— Nem, Nánikó, csak bágyadt.

Beh jó vagy te! Mennyit fáradsz érettem. De az Isten számba veszi és boldoggá tesz egész életedre.

Az Ászvádur arcza hirtelen elkomorult. Leült az asztal mellé s maga elé bámult.

Nánikó újra hozzászólt:

— Ugy-e, te is hiszed?

— Hogyne hinném az Isten jóságát. . . .

E kitérő szavak, miket Nánikó nem értett meg, eltakarták, de meg fel is tépték az Ászvádur sebét, fájdalmát.

A szeretetnek előérzetei vannak.

Mikor belépett és Nánikót imádkozni látta, mint egy nehéz vas fájó ütése kapott újra szívébe az az érzés, mely előregitette lelkét. Tudta jól, régi bántódása volt, hogy az átszellemült szép arcz miért válik fájdalmassá? Hogy azok

az epedő ajkak, az imádság szavainak susogása közben, kinek a nevét rebegik?

Mióta Hekiát Kirkor úgy elveszítette magát s az Ásvádur sorsa még inkább a Nánikóéhoz fűződött, becsületes nyugodtságának ez volt az első nehéz gondolata.

Az első, melyről érezte, hogy egész életén keresztül fogja kísérni.

Mikor először gondolt arra, hogy a Nánikó boldogságát a magáéval köti össze; mikor észrevette, hogy a szeretetben, mit a leány iránt érez, már a férfinak is része van, megijedt magától és bűnnek, áruságnak tartá szerelmét.

Félt, hogy olyan titkot hord szívében. Nem hitte magát elég eősnek arra, hogy palástolni tudja.

Ha Nánikó rátekintett, szinte hallani vélte kicsinylő szavát:

— Te mersz engem szeretni? Te, a semmi? A miért erősebb férfi vagy, azért az enyim itt minden s örülj, ha szolgám lehetsz! . . .

A boltban, a falusi leányok csábító mosolygásaiból, gunyos megjegyzéseiket vette ki:

— A »hárnnyik Ásvádur,« a szép domnişórárt*) szereti, és ténsur akar lenni . . .

A rámába tett szent Antal képből haragot olvasott ki:

— Elpártoltál az Istentől, és embert imádsz? . . .

Ha a templomba menekült, hogy nyugtalan lelkét megerősítse s megbánja bűnnek hitt szenvedélyét, a körülötte éneklő emberek ájtatos hangjából, az orgona zengéséből azt sugta oda féltékenysége:

— Örökre fogod szeretni. . . .

És ebben a vergődésben mindig eszébe jutott a szerencsésebb, a másik, — Pári Tóni, ki messze nagy városban urnak, doktornak nevededett.

Fia volt az öreg Párinak, ki házsártos, tékozló élet után a szegények házában kapott végső menedéket.

Olyan urias, tanult fiú, kinek a járásán is meglátszott, hogy uri nép közt forog. Szegény és mégis módos. Eszével takarta, mi nála pénzért hiányzott. Ha ritkán hazajött,

*) Kiaszonyt.

csak urakkal barátkozott, kik Pári doktor-nak hívták és egymás elől kapdosták el ebédre, mulatságra.

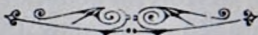
Egyik karácsonykor már fel se kereste az öreg Párit a szegények házában . . .

Azt az egyet azonban még az urak is szerették volna tudni, hogy honnan telik Pári doktornak ilyen urfiskodásra? . . . Odafönt nem nevelősködik, egyetlen gazdag rokona sincsen s az a sovány stipendium, mit a város juttat neki, még szivarra sem lehet elég neki.

Alig egy évvel előbb is még fölismerték rajta hol egyik, hol másik módosabb barátjának a ruhadarabját. . .

— A befejező közlemény következő füzetünkben. —

Törös Tivadar.

Száját Nová ásugh.

Az általunk ismert ásughok szülőföldje: Tiflis, Eri-ván, Gándsá, Sámáchá és Ástrákán. Az ásughok közül a legkiválóbb helyet azok foglalják el, kiknek ott-hona Fiffis; ezekhez tartozik Száját Nová is.

Azt, hogy ki volt a legrégebbi ásugh, meghatározni nem lehet. Akkor kapták az örmény népdalnokok az 'ásugh' melléknevet, midőn Örményország — idegen népekkel: arabokkal, törökökkel és más mohamedán népekkel megtömve — politikai önállóságát elveszítette. És e szomorú korszak a XIV. században állott be. Ezen idő óta az örmény népdalnokok előadásának lényege változást szenvedett; mert az idegen népek befolyása alatt a körülményekhez alkalmazkodva, valamit elsajátítottak a mohamedánoktól is és dalaikat más szokott nyelven is előadták, hogy annál több hallgatóra tehessenek szert, magukat pedig a perzsa ásugh vagy ásêgh szótól, mely 'szerelmes'-t jelent, ásughoknak nevezték.

Az ásugh főfeladata az, hogy alkalmi dicsénekeket költjön, énekelje meg a nőt, a szépséget. . . . Tehát ő az örökös szerelmes ('ásugh'), ki habár szabadon költ, szeme előtt mégis azt tartja, kiről az alkalmi dics-ének szól. Azért az ítész, ki valamely ásugh műveit megbirálja, e körülményt figyelmen kívül nem hagyhatja.

Száját Nová egyike Tiflis azon legrégebbi ásughainak, kiknek dalai előttünk ismeretesek. Tesz ugyan ez naplójában elődjéről: Doszti ásughról is említést, de ennek dalairól senki sem tud semmit; Doszti úgy járt, mint sok más ásugh: sírba szállottak és neveikkel együtt dalaik is feledékenységre mentek.

Száját Nova körülbelül 1712-ben (pontosan nincs megállapítva) született Tiflisben. Dalaiból tudjuk, hogy ő egy méghentesnek (egyházszolga) volt fia. Atyja, ki fiából iparost akart csinálni, Áruthin-t (ez volt Száját Nova keresztnéve: Anastasius = Paskal = Joakhim) egy takács műhelybe adta; de a fiú szabad óráiban, „shonkur“-on (სონკურ) és khámáncshá'-n (ჰამანცხა) játszott (hegedűhöz hasonló hangszerek), megtartotta szent Gárábéd (az örmény ifjú legények védszentje) bőjtjét kérvén ezt, hogy segítsége mellett kellő előhaladást tehessen a zenében. Már mint kis gyermek Száját Nová csengő hangjával és khámáncshá'-játékával magára vonta a szomszédok figyelmét. Ezek, valamint mások is, kiktől sok dicséretet kapott, folytonosan arra ösztönözték, hogy hagyja el a műhelyt. Ő szót fogadott és kizárólag csak a zene és ének tanulására adta magát, míg végre mint népdalnok Száját Nová ásugh név alatt ismeretessé tette magát.

Száját Nová azon kevés számú ásughok közé tartozik, kik nem vándorolnak ide-oda, hogy hallgatókat keressenek. Ő II. Herakles georgiai király udvarában szívesen látott, nagyrabecsült dalnok: ő udvari ásugh volt.

De 58 éves korában elveszítette hőn szeretett nejét; azért felhagyott a dallással és zenével és a Tiflistől nem messze fekvő „hághbáth“-i zárda szerzetesei közé lépett. Kezdetben nem akarták elhinni a tiflisiek azt, hogy a vigkedélyű Száját Nová csakugyan szerzetessé lett; erről tanuskodik a következő legenda is:

Hallja Száját Nová szerzetes, hogy Tiflisbe egy híres ásugh jött; azért félvén tőle, nehogy idegen ásugh győzze le szülővárosát, Hághbáthból Tiflisbe sietett. Tudomást szerzett megérkezéséről a tiflisi zárda főnöke is, ki azonnal utána küldötte szolgáját; de ez hosszas keresgélés után a hangversenyterén találta meg Száját Novát khámáncshával kezében, ki már elragadta volt a babért vetélytársa

elől. — Mindez azonban csak a képzelet szüleménye; mert a szigorú, vallásos szerzetes ilyen csinytettet nem engedett meg magának.

Igaz, egy ízben odahagyta Hághbáthot, mert meghalotta, hogy egy nagy perzsa sereg Aga-Achmed khan vezérlete alatt Tiflis felé megy. Ugyanis Száját Novának volt két fia: Melchisedek és Ohán s két leánya: Sára és Máriám. Ezeket akarta a veszély elől elmenekíteni: Mozdokba küldötte őket. De kevés vártatva belépnek a perzsák Tiflisbe és hozzálátnak a rablás-, pusztításhoz. Száját Novát a vártemplomban találták imádkozva; felszólították, hogy hagyja el a szentegyházat és térjen át Mohamed hitére. Mire ő: »Nem megyek ki a templomból, nem árulom el Jézust.« Vértanú halált szenvedett. Így fejezte be hasznos életét 1795-ben. Ugy tett, a hogy dálnok korában egyik török dalában dalolt: »Száját Nová nem hagyja el vallását: ő örmény « (Sajat Nova tinesia inkhar ethmas, ermani tur).

Száját Nova költeményeit — melyek közül némelyek kelettel is el vannak látva, egy vagy talán több dáltárba (naplókönyv) írva, rendben hagyta hátra. Unokája, a Tiflisben most is élő Der-Movszesz lelkész, ki Száját Nová Melchisedek nevű fiának fia, egyszer véletlenül nővére fiának kezében egy füzetet látott, mely Száját Nová dalait tartalmazta. Der-Movszesz azokat magával vitte Tiflisbe és barátja dr. Pondojáncz kérésére, az ismert örmény írónak Achverdián Györgynek ajándékozta, ki azokat közre is adta. A naplókönyv utolsó lapjai, melyekre örmény-török és georgiai nyelvű dalai voltak írva, hiányzanak. Volt Száját Novának ezeken kívül még sok más dala, melyek azonban elvesztek. Örmény dalaiban, melynek megértése elég nehéz, a tífisi szójárást használja.

Annak, a ki valamely ásugh műveit helyesen megérteni, szolgálatait megbírálni akarja, nemcsak az ásugh műveltségének fokát és a kort, melyben élt, kell tekintetbe vennie, hanem még a körülményeket is, melyek alkalmat nyújtottak neki a dallásra. Mert nem mindig a belső ösztön sarkalja az ásughot dallásra, hanem legtöbbször dalol, mert erre fel lett szólítva. Ezek tehát befolyást gyakorolnak a muzsára, a költő szabadságát korlátok közé szorítják. A szenvedő, ki bú-bánatjával tépelődik, vagy mások szomo-

rúságából vesz részt; — az ujongó, kinek jó kedvét a családi öröm-esemény fokozta: az ásugh szájából szeretne vigasztaló szép szókat, vagy örömverset hallani; azért e szavakkal fordul hozzája: »Barátom! énekelj nekem valamit.« A ,chágh ászogh' erre egy alkalmas dallal felel. De máskép fogja fel az ásugh e feszültséget: neki valami újat kell költenie, dalolnia; azért kezébe ragadja hangszerét (láz) és új dalt s új dallamot énekel annak, kinek tetszeni, vagy kit gyönyörködtetni akar. Minél jobban ismeri ezt, annál elmésebb költeménye; de ha azt, kit meg kell énekelnie nem ismeri, akkor ennek csak külsejével foglalkozik.

A mondottakból láthatjuk, hogy az ásugh műve nagyon szigorú bírálat alá nem eshetik, annál inkább nem, mert ő egyazon időben költ, dalol és hangszerén játszik s még annyi idővel sem rendelkezik, hogy a személyt, kit és a tárgyat, mit megénekelni akar, kellőleg megismerje. . .

Száját Nová nemcsak korának volt legértelmesebb és legtehetségesebb ásughja, hanem mint valódi mester most is ritkítja párját. A költés Száját Novára nézve, ki gazdag képzelőtehetséggel volt megáldva, könnyű mesterség volt. Az ő jámbor, becsületes alakjai, szigorúan vallásos szellemű dalaiban világosan ki vannak domborítva. A humor az az eszköz, melylyel hallgatói sziveiből a szomorúságot elűzi. Száját Novát legjobban saját szavaival lehet jellemezni: »Az ásugh nyelve csalogány, mely szitkot nem, hanem csak áldást mond; szava a királynál is meghallgatásra talál, reá nézve nincs bakó.«

Cselingárián Jakob.

Tiridát király.

II.

Tiridát ekkor hatalmának magaslatán állott. Atrapatene ugyan perzsa s a mesopotamiai részek római uralom alatt voltak; de Iberiát és Albániát Armenia jogára igazgatta. Miután a belrendezkedést befejezve a jólétet ezelőtt nem ismert fokra emelte: házassági tervekkel

kezdett foglalkozni s az alánok királyának leányát Áskent 291. évben Kr. u. nőül vette.

Ez időtől fogva kilencz év merült alá az enyészet tengerébe s a pogányság Diocletian császár alatt kétségbeesett harczokat támasztott a kereszténység ellen, mely általa az emberi nem ellenségének vala kikiáltva. Armeniában ép ez időszakban rontatik le a fénykör, mely ott ama vallásos rendszert környezte. Rómából t. i. az üldözés elől némely szerzetesnők Kájánné főnöksége alatt a birodalommal határos Armeniába menekülendők hosszas vándorlás után eljutottak Vághársábadba, hol akkor a kir. udvar székelt s a városon kívül a szőlőhegyeken, a borsajtó épületekben tartozkodtak, csak is az élelmi szerek beszerzése végett ment be közülök egykettő a városba.

Diocletian közös cselekvésre szólította fel Tiridátot; folytak tehát e szerfelett sürgős ügyben a kutatások hiuz szemekkel. A sok rossz napon átment jövevények megjelenése, szokatlan öltözetök, az ismeretlen nyelv nagy néptömeget tereltek össze a menhely körül. Ripsime az ártatlanság fehér mezében kellemei miatt gyúpontja vala a gyönyör utáni beteges vágy pillantásainak. Ennek hire felköltötte a királynak figyelmét, ki legott láthatlanban elhatározá, hogy a mosolygó égű Latiumnak leányát nőül vendi; azt hívén, hogy rokonszenvet rendeletek által is lehet parancsolni. Ennek jelezésével megbizott főrangú küldöttségének szeme-szája eláll bámulatában, midőn tapasztalja, hogy a komoly előterjesztés sehogy sem találkozik előzékeny érülettel. E sikertelen kísérlet után a király maga elé idézte az önmegtágadásnak eme megörökített példányképét. Félelem nélkül néz ő a hatalmasnak szemébe, kinek ajkain amugy hömbölyögnek az édesgető csábitással teljes érzelmi áramlások, behintve a legszebb szóvirágokkal. De élet, vér és fény elveszték minden erejüket. A házi úr hasonlóan a döre emberhez, ki az ellenfél ügyvédétől kér tanácsot, Kájánné közvetítésére számít; ez pedig még inkább serkenti a kitartásra a megpróbáltatásnak kísérleteit kiállni tudó növendékét, a miért a főnöknő betördelt fogakkal börtönbe záratott. Ripsime az Istenben bizó kedély nyugalmával haladott a zsufoolt csarnokokon

át s a marczona testőrök, mintha a csaták villámát látnák magok előtt, szabadon engedék visszatérni aggodalmaikban imádkozó társnőihez őt, aki azelőtt gunyos célzásaiknak tárgya volt.

Az idegeket felizgató kudarcz után Tiridát előkészületeket tesz egy elkeseredett csapásra. Ripsime nevéhez nyugodt lélekkel várta a halált.¹⁾ A kiküldött bakó először kitépte nyelvét, melylyel a hitnek ígését hangoztatá, szemei kiszurattak, végre meggyújtott szövétnekek lassított tüze véget vetvén életének, teste darabokra szaggattatott. Mindez az éji homályban történt; a bakók társnőit is halomra konczolták; az örült garázdálkodás Kajánné főnöknőnek megölettetésével fejeztetett be. A kivégzettek harminczheten voltak.

Ripsime alakja legyőzhetetlen hatalommal uralkodott a szilaj indulatú Tiridátnak lelke fölött. Midőn arról értesült, hogy borús zavar sugalta parancsa következtében Ripsime kivégzetett, szobáiba zárkozva minden dolog iránt közömbösen viselkedő tompa egykedvűség, álmat elrabló éjnap gond szállta meg őt s hat napon át, mint valami nehéz lidércnyomás, nem engedett pihenést kifáradt lelkének; az udvari kör akkép vélekedett, hogy szorakozás által meghasonlott kedélyébe a nyugalom visszavarázsolható. Vadász-kertjében nagyszerű vadászatot rendeznek, de alig érnek ki a városból, a már etfátyolozott lelkű király ijesztő mérvben kifejlett komorkórsági rohamában leugrik kocsijáról, fogaival ruháját és saját testét marczangolva futott műve fölélbredett árnyaitól. Lelke végképpen elborult; az annyi ártatlan vérrel áztatott s halálmezővé tett kies tájék reá nézve barom legelővé lett. Kedvencz vadkanjai közé elvegyülve eltorzult alakja s rekedt rőfögése őt azokhoz majd-

¹⁾ *ῥίψω* M. *πίψω* hajít dob, vet; *ῥοπαμένη* = »A halálból az életre odahajított.« Római Agathangelos (P. I. C. 18) a királynak első titkára, mint szemtanú írta le e kor eseményeit. »Története, mely örményből olasz nyelvre is fordítottatott, egyik gyűrűjét képezi azon történeti lánczolatnak, melyet a mechitháristák kezdenek Velence szigetén. L. Cantu C. 6 k. 477 lapon levő jegyzetet.

nem hasonlónak tette. E nyomorult helyzetben került az érintkezést a körülötte örködő emberekkel.¹⁾

E közben egészen váratlanul a közfigyelem más táj felé fordul. Az idő járta a maga útját; már tizennegyedik-szer pergett le az év azon naptól fogva, hogy a szenvedések embere: Gergely amaz ismeretes verembe dobatott. A királynak nővére Choszrovitucht a verem nyílására mutat, mint a melynek lakója hivatva van, hogy az igazságnak isteni szellemével a kebleket megilletve, a királynak s vele a hosszú zsibbadásból életre költendő országnak belső világát újjá teremtsen. Süket füleknek beszélt. Voltak, kik a kétkedés mosolyával utaltak az örökös éjre, mely oly huzamos idő óta a kivégzetre borult. De a sziveket magával ragadó ismételt biztatások diadalmaskoútak az elfogultság fölött. A királyi nővér nevelője, a harcban edzett Oda odaszól Gergelyhez. A jelenet, az idegrázó látványosság minden fogalmat túl szárnyal, midőn a megszólított a le-bocsátott kötelet megérintve, a türelemnek tündöklő dicsőségével homloka fölött, emelkedik ki földalatti börtönéből 301-ben Kr. u. A valóság ott áll mindenki szemei előtt és e nappal egy új korszak vette kezdetét.

Utazása a székvárosba győzelmi menet volt. Tiridát ép úgy, mint egykor a gangos Nabukodonozor király, ki-nek agyában hasonlólag megbomlott az értelemnek rendszere, füvekkel töltözve, a csapás iskolájában keserű tapasztalatok után lett józan;²⁾ ez is, mint amaz, bűneit megvezekelve

¹⁾ Kimerítő tanuskodások küzdenek a fölhozottak mellett: Chorenei Mózes L. 2. c. 83, az eseménynyel egykorú Zenobius, sz. Chrysost, sz. Gergely fölött tartott dicsbeszédében; Nicephor, Callistus VIII. Átalában a későbbi olasz szerzők sz. Gergely életrajzában, úgy szintén a görög egyház kétségen kívül teszik, hogy a szemtanú Agathangelos nem értelmi korlátoltság okozta jóhiszemű tévedésből futkos olyan képzeleti délibábok után. L. Bekehrung Armeniens. M. Samuelián. Wien, 1844. S. 172.

²⁾ Dániel 3. v. 12, 13. - A kereszténység első korszakában a csodák szerepelnek s habár az emberi hatalom szenvedésben, ellenállásban s győzelemben mutatkozik; mindazáltal Isten keze magának a természetet rendének megszüntetésénél is oly világos, hogy amaz eseményeket kevésbé lehet leírni, mint tisztelni, Cantu C., 6-ik köt. 53. l.

ismerte meg az Istent. — Ő, ki ezelőtt mindenütt rémeket látott, most az örök igazság igéit elfogadni kész lelkületet hoz magával, hogy a bűnsúly elvételessék öntudatáról. Nagy az ige hatalma. Midőn az annyi éven keresztül elzárt hang ismét hallatta magát, a szavak a vakdűh kábaságáért bocsánatot kérőknek szív- és lelkökig hatottak: »Én hozzátok hasonló ember vagyok — szóla a keresztény hős — ti pedig ismerjétek meg teremtetöket, aki az eget és a földet, a napot, holdat és a csillagokat, a tengert és a hegyeket teremtette. Csak Ő újíthat meg titeket.«

Márcovich Jakab.

Kisebb közlemények.

Ádámján játéka. Arról, hogy milyen sikerrel játszott Ádámján Szent-Pétervárott, legjobb tanuságot tesznek a műértő Számojlov szavai. Ugyan is a műértő, előadás után Ádámján lakására ment, megölette, megcsókolta azt, azután így szólott: »Őszintén mondom, hogy Salvini játéka nem nyújtott nekem annyi élvezetet, mint az Öné.«

Népszokás. Az ázsiai örmény a nagybőjt alatt nemcsak a hús édeletétől tartozkodik, hanem még tejnemt sem eszik; a hét hét alatt tisztán böjtöl. A Belső-Áchdáhban lakók nagyhéten aláírás útján bizonyos összeget gyűjtenek és avval marhát vesznek; ezeket a marhákat leölik és húsvét vasárnapján mise után a húst maguk közt felosztják.

Trapezunti örmények. E kikötő városban, mely a Fekete-tenger partján fekszik, mintegy 1000 örmény család lakik. A kereskedés nagyobbbrészt az örmények kezében van; de van itt örmény iparos is. A trapezunti örmény nő a szó szoros értelmében feleség: nemcsak segít férjének, hanem a házi munkát is egy maga végezi. Főz, varr, mos, fon, sző. Van itt özvegy örmény asszony, ki kézi munkájával megszerez annyit, mennyi elég az ő és gyermekei fentartására. A trapezunti örmény nők erényes, példás életet élnek; mert a munka és foglalatosság az erényes élet — örei.

Irodalom és művészet.

A magyar Chorenei. Míg a művelt külföld különböző fordításokban bírja az örmény történetírás »Herodot«-jának: Chorenei Mózesnek klasszikus művét, — hazánkban mindeddig senki sem vállalkozott annak magyar nyelvre átültetésével megküzdni. Azt

hiszszük tehát, hogy ily körülmények közt e lapok szerkesztője nem végzett fölösleges munkát, midőn Chorenei örmény történetének mindhárom könyvét az eredeti szöveg alapján a magyar irodalomba átültette. A magyar Choreneire, (mely magyarázó jegyzetekkel van ellátva) bővebb ismertetés végett még visszatérünk!

Czimertani munka. Dr. Temesváry János (volt aradi, most zombori tanár) lapunk dolgozó-társá, egy valóban becses és hízagpotló mű kidolgozásán fáradozik, mely a magyar heraldikai és genealogiai irodalomra nézve valódi nyereségnek tekinthető. Ez a hazában magyar nemességet nyert (számszerint mintegy ötven) örmény családnak nemesi czimerlevelét — armalisát — fogja bemutatni, és pedig a czimerek szabályszerűen hű rajzaival, s a nemesi diplomák szövegének teljtartalmú közlésével, az eredeti latin nyelven. Az adatgyűjtés, (melynek megindításáról annak idejében már volt szó lapunkban) ezidő szerint annyira előrehaladt, hogy az ide vágó anyag máris egybegyűjtöttnek tekinthető, s jóformán még csak a rendszeres összeállítás, valamint a szükséges magyarázó jegyzetek elkészítése veszi igénybe a szerzőt.

Közgazdasági élet.

A törökországi vasútak mentén rendszeressé vált emberrablások végre erélyes intézkedésre ösztönzik a török kormányt. Hir szerint a porta elhatározta, hogy a tapasztalás szerint legtöbbször veszélyeztetett vonalrés mentén katonai őrállomásokat épített, melyekben egy tiszt parancsnoksága alatt állandóan 30—30 ember fog tanyázni. Az építkezés okozni fog ugyan egy kis költséget, de annál kétségkívül többre rugnak a kiszabadított emberekért az idegen kormányok követelésére a török államkincstárból kiutalványozott váltságdíjak.

Az oroszországi mezőgazdaság körében a tevék alkalmazása mostanában igen szokásba jött, és jó szolgálatot tesz a mezei munkáknál. A transzkaspi vasút megnyitása óta árúk is olcsóbb levén, meglehetősen el van terjedve a tevék használata, — így Orenburg vidékén, hol ezelőtt harmincz évvel csak sószállításra használták, de ma minden nagyobb gazdaságban száznál több tevé végzi a mezei munkát. Van olyan falusi gazdaság, melynél a tevéen kívül más állatot nem is tartanak a nehéz munkákhoz, s a földbirtokosok is szivesebben alkalmazzák azt, mint az ökröket és lovakat. Az Ural vidékén a déli Don környékén s a Krimben van a legtöbb tevé; de találni lehet azokat északra fel egészen Archangelszkig. A hideg iránt különben ez állat nem igen érzékeny, inkább csak a nedves föld ártalmas neki; a magyar Alföldön tehát sikerrel lenne meghonosítható és tenyészhető.

Mi újság az örmény világban?

Váhrám bey Dádián neje: szül. Széchenyi Vanda grófnő, mint egy teljesen megbízható forrásból értesülünk, férje anyanyelvét megtanulta, s jelenleg jól beszél örményül. Hogy szépen is, az önként értetődik.

Az örmény kivándorlás. A török kormány, hír szerint, szigorú katonai intézkedéseket szándékozik foganatba venni az örmények, valamint a szyrusok kivándorlásának megakadályozása czéljából.

Jótékony egyesület. Van Smyrnában egy egyesület, mely 29 év óta működik az örmények között. Ingyen küld orvost, ingyen ad orvosságot, küld ételt és egyebet a nemzet azon szegény tagjainak, kik szégyelnek koldulni, kórházba pedig nem mehetnek.

Uj miniszterek. Egyptom újonnan kinevezett kormánytagjai között van két örmény is. Külügyminiszter lett Tigrán pasa, kiről folyóiratunk is tett említést (1891. évfolyam 144 lap), míg a közoktatásügyi tárczát Jákub Artin pasa foglalta el.

Kitüntetés. A szyr katholikosz drágakövekkel ékített keresztet küldött a bukaresti örmény egyház főesperestjének: Moszgofián Chácsháduznak viszonzásul azon szívességeért, melyben részeltette azon szyr egyházi férfiakat, kik az idén Bukarestben jártak.

Örmény tanulók. Lipcsében a tavál 4 örmény ifjú és 2 leány tanult; 3 ifjú theológiát, a negyedik bölcsészetet hallgatott; az egyik leány az egyetemi tanfolyam előadásait hallgatta, a másik a conservatoriumnak volt növendéke.

Ágop pasa meghalt. A szultáni civillista keresztény minisztere: az Europa-szerte ismert és közbecsülésbev állott, örmény születésű Ágop (vagy Hágop) Kázazián pasa, ki több éven keresztül az Ottomán császári kormányban, a pénzügyminiszteri tárczát is általánosán elismert s a szultán által tüntetőleg méltányolt ügybuzgósággal és tehetséggel képviselte, — e napokban egy esti sétalovaglás alkalmával oly szerencsétlenül esett le a lóról, hogy súlyos sérüléseiben egy óra múlva meghalt. Temetése a török fővárosban minden nemzetiség és felekezet imponans részvéte mellett ment végbe s úgy a belföldi, mint a külföldi pénzvilág számos taggal volt képviselve. A szultán is sietett élénk részvétet kifejezni az oly váratlanul elhunyt minisztere családjának. — Ágop pasa arczképét és életrajzát folyóiratunkban már régebben vették olvasóink, s midőn a pénzügyminiszteri tárczától megvált, bővebben méltattuk nyilvános pályájának érdemeit; de más alkalommal is többször megemlékeztünk a most szerencsétlen véget ért jeles államférfiú működéséről, — melyeknek ismétlését tehát ezúttal mellőzzük! — Helyére Michail efendi, a földmívelési bank főigazgatója neveztetett ki a civillista miniszterévé.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre, „Aurora“ könyvnyomdája.